

Izvirne poteze osebnosti: sinteza raziskovanj

JANEK MUSEK

POVZETEK

Raziskovanje osebnostnih lastnosti ima v psihologiji že dolgo tradicijo. Pri nas to raziskovanje nekako sovпада z uvajanjem moderne psihologije, v obsežnejši meri pa se uveljavlja zadnjih dvajset let. V prispevku so prikazani raziskovalni rezultati raziskovanj, ki so bila opravljena v okviru izvirnih potez oziroma primarnih faktorjev osebnosti. Ti rezultati zajemajo pregled strukture osebnostnih potez, ki je bila analizirana s pomočjo multivariantnih metod (predvsem faktorskih in klasičnih analiz), in pregled povezav izvirnih potez s temeljnimi kategorijami osebnosti kot so starost, spol, inteligentnost in izobrazba.

ABSTRACT

SOURCE TRAITS OF PERSONALITY: A SYNTHESIS OF RESEARCH IN SLOVENIA

Research of personality traits has a long tradition in psychological science. In the case of Slovenia, this research roughly coincides with the development of modern psychology, with a clear incremental rate in last two decades. The research results concerning the source traits or primary factors of personality are briefly reviewed in the present paper. The first part of the review contains the results of different multivariate analyses of the structure the source traits, conducted mostly by means of factor and cluster analyses. The correlations of the personality factors with the basic personal categories (age, sex, intelligence and education) are also briefly reviewed.

ANATOMIJA OSEBNOSTI: IZVORNE POTEZE

Vsako raziskovalno področje in raziskovalni pristop imata svojo zgodovino. Raziskovanje osebnosti ima v svetu dolgo tradicijo, pri nas pa sodijo njegovi začetki v petdeseta leta, resni in bolj sistematični poskusi pa se začenjajo šele v sedemdesetih in predvsem v osemdesetih letih. Kljub temu pa segajo ti poskusi na celo vrsto področij osebnosti. Skušal bom prikazati rezultate raziskovanj, ki so zajela primarne osebnostne poteze. Gre za poteze, ki jih je Raymond B. Cattell označil kot **izvirne poteze osebnosti**, definiral pa jih je s pomočjo faktorskih analiz velikega števila vprašalniških postavk (Q podatki). Te faktorsko validirane poteze je nato vključil v znani vprašalnik 16PF. Naš pregled bo obsegel raziskovanja osebnostne strukture, ki so bila opravljena pri nas s pomočjo tega vprašalnika.

Vprašalnik meri 16 izvornih potez osebnosti, ki jih je avtor v raziskavah, ki so se začele že pred 50 leti, ugotovil na podlagi multivariantnih analiz obsežnih vprašalniških podatkov (Q podatki). Med vsemi vprašalniki osebnosti je Cattellov 16PF verjetno skonstruiran na podlagi najbolj obsežnih "vhodnih podatkov" ter njihovih analiz. Lahko bi rekli, da bolj tehtno kot vsi drugi osebnostni vprašalniki razkriva strukturno "anatomijo" odrasle normalne osebnosti. Predstavlja jo v obliki 16 faktorsko določenih dimenzij, ki jih je Cattell raztolmačil kot primarne strukturne dimenzije osebnosti, z drugim imenom pa jih je označil kot izvirne poteze, da bi jih razlikovali od manj splošnih površinskih potez. Med izvornimi potezami so skoraj vse pomembnejše osebnostne lastnosti s področja ožje osebnostne strukture, ki so jih pred in po Cattellu ugotovili drugi raziskovalci osebnosti, pa tudi nekatere, ki niso bile tako jasno ugotovljene. Poleg lastnosti, ki pokrivajo področje temperamenta (stilistične poteze), je med temi šestnajstimi lastnostmi tudi globalni faktor kristalizirane inteligentnosti (B).

Pri nas smo vprašalnik začeli interno in individualno uporabljati okrog leta 1975 (Lamovec, 1980; Pogačnik, 1986). V zadnjih letih je bil v precej raziskavah uporabljen Cattellov vprašalnik za merjenje osebnostne strukture. Moj namen je, da v tem sestavku prikažem nekaj pomembnejših raziskovalnih rezultatov. Ti podatki bodo vsekakor koristno dopolnilo raziskovalnim rezultatom s področja psihologije osebnosti, ki so bili doseženi z drugačnim instrumentarijem, npr. z Eysenckovimi vprašalniki osebnosti (predvsem z EOV), s Freiburškim vprašalnikom osebnosti (FVO) in s Plutchikovim testom "Profil indeks emocij" (PIE). S temi rezultati bi lahko nekako zaokrožili raziskovanje osebnostne strukture v našem psihološkem prostoru in tako izpolnili pomembno področje v psihološki predstavitvi osebnosti - res nekoliko pozno, kajti treba je reči, da je v svetu dimenzionalni, potezni pristop k proučevanju osebnosti (Cattellovo delo pomeni njegov vrhunec) verjetno že dosegel svoj višek in se je vsaj v tej obliki malce izčrpal. To pa seveda ne pomeni, da je zastarel in odveč, nasprotno, doslej ga ni - vsaj v psihodiagnostični učinkovitosti - dosegel še noben drug pristop k proučevanju osebnosti.

Tabela 1 pregledno kaže glavne študije s pomočjo 16PF, ki so bile izvedene pri nas, in sicer okrog 15 raziskav; vsi rezultati teh raziskav niso bili objavljeni (med drugim so upoštevani tudi nekateri rezultati diplomskih in magistrskih nalog), zato se mi zdi toliko koristneje, da se seznanimo z njimi. Iz tabele je razvidno ime avtorjev, leto raziskave, število in struktura zajetih oseb in kratka vsebina raziskovanja.

Tabela 1
Pregled raziskav s pomočjo vprašalnika 16PF pri nas

AVTOR(JI)	LETO	NUME- RUS	OPIS VZORCA	NAMEN ŠTUDIJE
Lamovec	1975	114	srednješolci obeh spolov	pridobitev orientacij- skih podatkov
Hrovat & Vinkler	1982	60	srednješolci 33 moških, 27 žensk, 16-18 let, srednja tehnična šola Ptuj, srednja kemijska šola Novo mesto	proučevanje odnosa med potezami (16PF) in me- stom kontrole ojačenja (Rotterjeva lestvica)
Potočnik	1983	61	študenti psi- hologije, moš- ki in ženske, 20-23 let	analiza osebnostnih potez (EOV, 16PF) in potez temperamenta (Strelau)
Varga	1985	60	mladostniki, 38 fantov, 22 deklet, 16-17 let, PMD Jarše, sr. kem. šola v Ljubljani	analiza odnosa med potezami (16PF), podo- bo samega sebe (Tenne- ssejska lestvica) in prostorskimi lokacijami pojmov
Pogačnik	1986	120	62 odst. moških 38 žensk, naj- več med 20 in 40 leti, kandi- dati za zapos- litev in preraz- poreditev Sava Kranj	standardizacija 16PF uporaba oblik C in D
		46	kandidati za poklicne voznike	- " -
		23	študenti psih. 6 moških, 17 žensk	- " -
		86	študenti VŠOD 37 moških, 49 žensk	- " -
		296	153 moških, 143 žensk, 17 do 53 let, kandidati za delo Sava Kranj	- " - oblika A

AVTOR(JI)	LETO	NUME- RUS	OPIS VZORCA	NAMEN ŠTUDIJE
Bezdek	1987	250	mladostniki	testiranje
Rejcek	1987	133	odrasli, obeh spolov, 18-60 let	analiza odnosa med potezami, življenjskimi cilji in vrednotami
Korošak	1987	120	učenci osmih razredov, 60 fantov, 60 deklet, 14-15 let Prekmurje	proučitev razlik v osebnostnih potezah (16PF) glede na izobrazbo staršev in demografsko poroklo
več sodelavcev	1988	53	35 žensk, 18 moških, študenti (FSPN, strojniki)	analiza odnosa med potezami (16PF), vrednotami (LV55), motivi (Pogačnikov Test presoj)
Burkelec	1989	50	22 moških, 28 žensk, 13 - 67 let	vpliv osebnostnih potez (16 PF) na oceno stresnosti odločitev
več sodelavcev	1990	54	14 moških, 40 žensk, srednješolci	odnos med osebnostnimi lastnostmi (16PF), empatijo (Davisov vprašalnik IRI) in altruizmom (LA)
Zupančič	1990	96	32 moških, 64 žensk, 18 - 40 let, srednješolci (70), zaporniki (26)	proučevanje odnosa med potezami (16PF) in osebnostno čvrstostjo (vprašalnik S. Kobase)
Kolmačič	1990	45	20 moških, 25 žensk, od 19 do 49 let (povprečje 32.47)	proučevanje osebnostnih potez (16PF), vrednot in podobe o sebi v skupini osebnostne rasti
Musek in sod.	1990 1991b	298 431	združeni podatki iz več raziskav, mešana populacija	izdelava populacijskih profilov in orientacijskih norm, analiza latentne strukture prostora izvornih potez

Vprašalnik 16PF meri večje število osebnostnih potez, zato se kar samo po sebi zastavlja vprašanje, kako so te poteze povezane med seboj. Ali se tudi pri naših vzorcih pojavljajo podobne korelacije med njimi kot pri originalnih raziskavah Cattella in sodelavcev? Ali pojasnjujejo latentni prostor izvornih potez v obeh primerih podobne dimenzije? Koliko se te dimenzije ujemajo s faktorskimi dimenzijami višjega reda, zlasti s t.i. sekundarnimi osebnostnimi faktorji?

Izhodišče multivariantnega raziskovanja osebnostnih potez so korelacije med posameznimi potezami. V prilogi 1 je navedena matrika korelacij, dobljena na podlagi vprašalniških odgovorov 431 oseb (Musek, 1991b). Ustrezne matrike so bile seveda osnova za multivariantne analize v vseh raziskavah.

Faktorska analiza izvornih potez osebnosti je bila pri nas izvedena večkrat (Potočnik, 1983; Pogačnik, 1986; Burkelc, 1989; Kolmačič, 1990; Zupančič, 1990; Musek, 1990, 1991b; idr.). Pobljše si bomo ogledali predvsem rezultate tistih analiz, ki so zajele največje vzorce. Tabela 2 kaže pregledno faktorje, ki so bili ekstrahirani v teh študijah, primerjalno pa tudi originalne sekundarne Cattellove faktorje. Pri vseh teh raziskavah so bile faktorske dimenzije dobljene po metodi glavnih komponent in rotirane z varimax rotacijo. Prikazani so le faktorji, ki so dosegli lastno vrednost nad 1.00.

Pri vseh faktorskih analizah izvornih potez se kot dimenzija, ki pojasnjuje največ variance v analiziranih matrikah, pojavlja faktor, ki je očitno zelo blizu Cattellovemu faktorju anksioznost - integriranost. V večini primerov nasiči ta faktor pozitivno poteze Q4, O in L ter negativno potezi C in H. Gre torej za skupno dimenzijo, ki povezuje ergično napetost (frustriranost, nesproščenost), občutja krivde (depresivnost, nizko samospoštovanje), nezaupljivost (projiciranje), šibkost jaza ter plašnost.

Zanimivo je morda to, da v dveh študijah, v katerih je šlo za pretežno študentsko oziroma srednješolsko populacijo, poteza L (nezaupljivost) ni vključena v to dimenzijo, je pa pomembna komponenta druge, samostojne dimenzije, ki je recimo pri Cattellovih originalnih rezultatih ne najdemo v takšni obliki. Pri mlajših in izobraženih osebah se torej pojavlja dimenzija, ki bi jo lahko povezovali s projekcijskimi težnjami (sumničavost, nezaupljivost) in je v povezavi s progresivnimi nazori (Q1), prodornostjo (rafiniranostjo, N) in kot kaže analiza vzorca 253 oseb (Musek, 1990) s hladno, introvertno naravnostjo (-A). Morda bi to dimenzijo lahko kar ustrezno označili kot shizotimnost, saj zelo spominja na Kretschmerjev opis shizotimije. Med Cattellovimi sekundarnimi faktorji ji noben povsem ne ustreza, morda ji je nekaj bliže faktor kultiviranost - spontanost.

Pri naših vzorcih, ki zajemajo odrasle in povprečno izobražene osebe (Pogačnik, 1986), pa kot kaže poteza L bolj korelira z dominantnostjo (E) in socialno smelostjo (H). To kombinacijo, ki se ji pridružuje spet tudi radikalizem (Q1), je Pogačnik (1986) označil kot steničen temperament (dominantnost, uveljavljanje, upornišstvo, neodvisnost, agresivnost). Morda je tako, da se pri delovski populaciji nezaupljivost bolj povezuje z dominantnostjo, pri izobraženih pa z introvertnostjo in kritičnostjo; pri obeh pa z emocionalno labilnostjo.

Tabela 2

Faktorji izvornih potez, dobljeni pri različnih vzorcih

AVTOR	VZOREC	EKSTRAHIRANI FAKTORJI	NASIČENE POTEZE	ODST. VAR.
Potočnik (1983)	61 študenti	nizka-visoka anksioznost	Q4, O, -Q3, -C	21.2
		aktivnost	H, F, (Q1)	15.2
		neodvisnost-podredlj.	E, -G, (Q1, C, -Q3)	13.0
		nedružabnost	Q2, -A	11.6
		mehek temperament	I, (-N, Q1)	7.9
		bohemsost (subjektiv.)	M, -E, (-N, A)	5.6
		projekcija	L, -C, B, (Q1, N)	5.2
Pogačnik (1986)	296 odrasli	anksioznost	-C, Q4, O, L, -Q3, -H	16.7
		steničen temperament	E, Q1, H, L	14.0
		inteligentnost	B, -N	9.8
		ekstraverzija	F, -Q2, H, (A)	9.3
		moč nadjaza in samokotr.	G, Q3, -M, (-I)	7.0
		mehek, blag temperament	A, I, (N, M)	5.2
		nasproti trdemu realizmu		
Bezcek, Pogačnik (1988)	250 mlad.	anksioznost	Q4, O, -C, N, L, -H	22.9
		ekstravertnost	A, -Q2, F, H	10.0
		dominantnost/impulzivnost	E, F, -G, (-Q3)	8.3
		intelektualnost	B, Q1, (Q3, E, G)	7.0
		mehkoba/nerealizem nas- proti konkretnemu real.	I, M, Q1	6.1
Musek (1990)	253 razl., pretežno srednješ. in štud.	anksioznost	Q4, O, -H, -C, (N)	17.4
		sovražnost	L, -A, N, -C, (Q1)	11.8
		dominanten temperament	E, -G, -Q3, (H, Q2, A)	10.0
		mehkoba/kultiviranost	I, M, B, Q1	8.3
		ekstravertnost (sociab.)	-Q2, F, A	7.5
Musek (1991b)	431 mešana popula- cija	integriranost	-O, -Q4, C, H	17.1
		dominanten temperament	E, -G, -Q3	12.9
		ekstravertnost	F, -Q2, A, H	9.9
		prijetnost	-L, -N, A	8.0
		mehkoba/kultiviranost	I, M, B, Q1	7.6
Cattell		invija - eksvija	A, F, H, -Q2, (E)	
		integr. - anksioznost	Q4, O, -C, -H, L	
		hladna raz. uravnoveš. - subtilna afektivnost	I, A, (-C, -E, F, M, N)	
		neodvisnost - krotkost	-Q2, -Q1, -E, A, -M, G	
		kultiviranost - spontanost	-N, A	
		subjektivnost - občutlj.	-M, -Q1	
		praktičnost		
		inteligentnost	B	
		vzgojenost	G, -E, -F, Q3	

Morda je najbolj zanimiv podatek naših analiz ta, da nekatere niso v celoti potrdile oziroma replicirale introvertnosti - ekstravertnosti kot povsem enotne faktorske dimenzije. Pri Cattellu je le-ta (imenovana invija - eksvija) poleg anksioznosti - integriranosti nedvomno najpomembnejši faktor drugega reda. S tem faktorjem so nasičene poteze A, F, H, Q2 in nekoliko tudi E. Še najlepše se je ta faktor pokazal na vzorcu 250 mladostnikov (Bezek in Pogačnik, 1988) in pri vzorcu delavcev Save (Pogačnik, 1986). Dominantnost (E) v nobenem od obeh primerov ni bila vključena v to dimenzijo, ki pa jo kljub temu povsem upravičeno lahko interpretiramo kot ekstravertnijo oziroma eksvijo. Pri našem vzorcu (Musek, 1990) je ta dimenzija še bolj "okleščena", saj ne nasiča več socialne smelosti (H). Pri Potočnikovi faktorski analizi pa eksvija očitno razpade na dve komponenti: aktivnost (H, F) in nedružabnost (Q2, -A). To bi govorilo v prid že večkrat izraženi domnevi, da je eksvija dejansko dimenzija, ki v sebi skriva dvojno naravo - aktivnost in sociabilnost (tako npr. že Guilford).

Pri naših vzorcih se kar praviloma pojavlja še ena skupna dimenzija, ki ni identična s Cattellovimi sekundarnimi faktorji in morda pomeni združitev sekundarnih faktorjev subjektivnosti in subtilne afektivnosti. Ta dimenzija v večini primerov nasiča potezi I (blagost, občutljivost, sentimentalnost, ženskost) ter M (avtija, bohemstvo, nerealizem, fantaziranje). Zanimivo je, da je pri naših vzorcih tendenca, da se ti potezi povezujejo z inteligentnostjo in liberalnostjo (B in Q1). Dimenzijo bi morda lahko označili kot mehak, k subjektivnosti naravnani temperament, v povezavi z B in Q1 pa pridobi tudi obeležje intelektualizma.

Vidimo torej, da naše faktorske analize okvirno potrjujejo obstoj višjerrednih osebnostnih dimenzij (zlasti anksioznosti in eksvije), da pa se v mnogih pogledih pojavljajo tudi očitne razlike, ko dobljene dimenzije primerjamo s Cattellovimi sekundarnimi dimenzijami osebnosti. Razlog so lahko seveda razlike v vzorcih, pa tudi kulturne in morda generacijske razlike. Seveda pa je primerjava lahko le posredna, kajti sekundarne faktorje je Cattell dobil na podlagi faktorskih analiz drugega reda, torej analiz primarnih faktorjev, te pa iz interkorelacij med postavkami, medtem ko so naše dimenzije dobljene na podlagi interkorelacij med izvornimi potezami. Tako ostaja odprto vprašanje, ali bi nam faktorska analiza postavk (itemov) sploh dala identične faktorje, ki jih je Cattell definirjal kot izvirne poteze. Najbrž bi bili rezultati sicer podobni, a nikakor ne identični.

Najprepričljivejši so podatki, dobljeni na vzorcu 431 oseb (obeh spolov in v starostnem razponu od 14 do 60 let). Zdi se, da lahko zatrdno identificiramo pet temeljnih dimenzij osebnosti, ki veljajo za našo, slovensko populacijo: emocionalna integriranost, nasproti labilnosti (anksioznosti, nevrotizmu), dominanten, brezobziren temperament, nasproti vestnosti in samokontroli, ekstravertnost, nasproti introvertnosti, prijetnost, nasproti sovražnosti ter mehko in kultiviranost, nasproti togosti (umski in temperamentni). Ob nedvomnih sorodnostih s Cattellovimi faktorji drugega reda je videti, da se te dimenzije precej ujemajo z znanimi petimi "robustnimi" faktorji osebnosti (Digman, Inouye, 1986; John, 1990; Musek, 1991). Naše analize torej potrjujejo obstoj "velikih petih" ("big five") faktorjev osebnostne strukture: ekstravertnost, prijaznost, vestnost, emocionalna stabilnost, kulturnost (intelekt).

Še ena možnost je, da dobimo vpogled v strukturo povezav med izvornimi potezami. Slika 1a nam prikazuje rezultate klasterske analize izvornih potez, narejene na podatkih iz vzorca 290 oseb (Musek, 1990). Dendrogram kaže, da bi lahko v grobem ločili tri

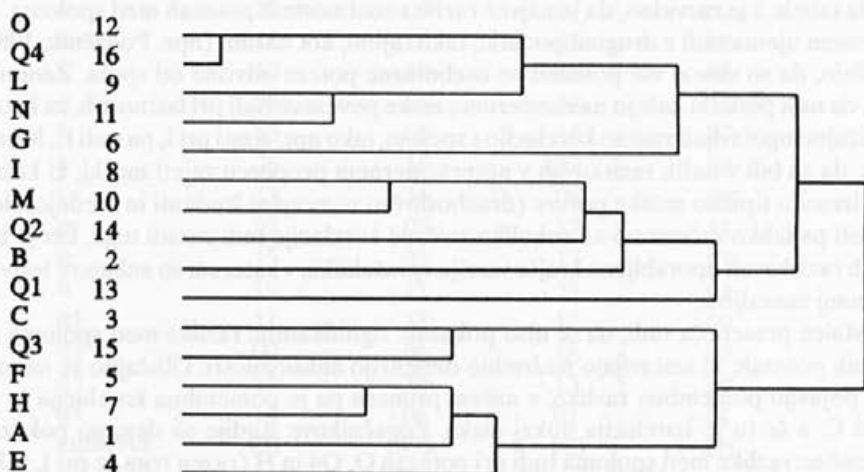
velike sklope potez: jedro prvega tvorita ergična napetost (Q4) in depresivnost (O), pridružujeta pa se še sumničavost (L) in rafiniranost (N), medtem ko ostaja moč nadjaza (G) nekako osamljeni "pridruženi" član skupine. Drugi "grozd" na spodnjem koncu slike sestavljata dve podskupini: večjo tvorijo poteze ekstravertnosti F, H, A in E, drugo pa moč jaza (C) in samosentiment (samokontrola, Q3). Tretji, vmesni grozd, se grupira okrog potez občutljivost (I) in avtija (M), pridružujejo pa se samozadostnost (Q2), inteligentnost (B) in liberalnost (Q1).

Rezultati klasične analize torej kar smiselno dopolnjujejo rezultate faktorskih analiz in potrjujejo obstoj glavnih poteznih grupacij. Morda daje posebno ustrezno sliko klasična rešitev na nivoju šestih klastrov: prvi obsega O, Q4, L in N (anksioznost), drugi F, H, A in E (ekstravertnost), tretji I, M, Q2 in B (subjektivnost), četrti C in Q3 (stabilnost in jasna podoba o sebi), peti G (nadjaz) in šesti Q1 (liberalnost). To se dokaj ujema z rezultati faktorskih analiz.

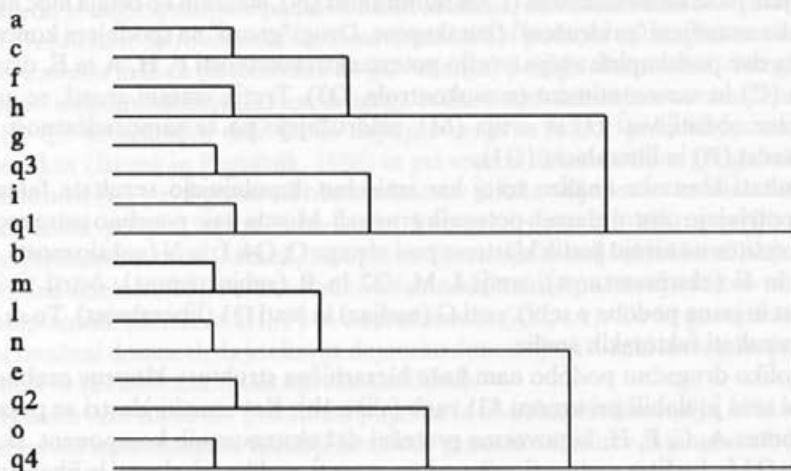
Nekoliko drugačno podobo nam kaže hierarhična struktura klastrov osebnostnih potez, kot smo jo dobili pri vzorcu 431 oseb (slika 1b). Kot izraziti klastri se pojavljajo skupina potez A, C, F, H, ki povzema pretežni del ekstravertnih komponent, skupina G, Q3, I in Q1 (združitev vestnosti, samoodgovornosti, mehke miselnosti in liberalnosti), skupina B, M, L, N in skupina E, Q2, O in Q4. Razlika med rezultati obeh klasičnih analiz je morda tudi posledica dejstva, da so rezultati na sliki 1a dobljeni s pomočjo metode popolnega povezovanja, rezultati na sliki 1b pa s pomočjo Wardove tehnike.

Slika 1
Hierarhična klasična analiza izvornih potez:

a. dendrogram klastrov (Musck, 1990)

b. dendrogram klastrov (Musck, 1991b)

IZVORNE POTEZE, SPOL, STAROST, INTELIGENTNOST IN IZOBRAZBA

Znano je, da so osebnostne poteze često pomembno povezane z drugimi važnimi osebnostnimi spremenljivkami. Tabela 3 kaže korelacije osebnostnih potez s spolom, starostjo, inteligentnostjo in izobrazbo. Korelacije so dobljene v treh različnih študijah, največje število oseb (431) je bilo zajetih v tretjem primeru.

Iz tabele 3 je razvidno, da je največ razlik v osebnostnih potezah med spoloma. To se povsem ujema tudi z drugimi podatki, tako tujimi, kot našimi (npr. Pogačnik, 1986), ki kažejo, da so skoraj vse pomembne osebnostne poteze odvisne od spola. Zanimivo pa je, da naši podatki kažejo na razmeroma nizke povezave tudi pri lastnostih, za katere so običajno ugotavljali znatno korelacijo s spolom, tako npr. zlasti pri I, pa tudi E. Morda je res, da so bili v naših raziskavah v nesorazmernem proporcu zajeti moški, ki kažejo manj izrazito tipično moške poteze (družboslovno usmerjeni študenti in srednješolci). V celoti pa lahko računamo na nekoliko znižane korelacije tudi zaradi tega, ker je bila v naših raziskavah uporabljena krajša verzija vprašalnika, v katerem so nekatere lestvice tudi manj zanesljive.

Malce preseneča tudi, da se niso pokazale signifikantne razlike med spoloma pri izvornih potezah, ki sestavljajo nadredno dimenzijo anksioznosti. Običajno se namreč tukaj pojavijo pomembne razlike, v našem primeru pa je pomembna korelacija le pri potezi C, a še tu je korelacija dokaj nizka. Pogačnikove študije so denimo pokazale pomembne razlike med spoloma tudi pri potezah O, Q4 in H (razen tega še pri I, Q3 in E, manj zanesljivo pri M in N). Vidimo torej, da je med našimi in Pogačnikovimi podatki v grobem ujemanje v splošnih tendencah rezultatov, so pa tudi omembe vredne razlike. Morda je posebej zanimivo, da so pri naših vzorcih ženske izpadle tudi nekoliko bolj inteligentne. V grobem so naši podatki tudi skladni s Cattellovimi rezultati, ki kažejo na razlike med spoloma pri potezah I, Q1, M, E, N, O, A, Q4, Q2.

Tabela 3

Korelacije izvornih potez s spolom, starostjo, inteligentnostjo in izobrazbo

	SPOL	B	STAROST IZOBRAZBA	
A	-.1750*	.0176	-.3580*	.1524
B	.2173**	1.0000	.0685	.1139
C	-.1598*	-.1261	-.2336	.1567
E	-.0934	.2677	-.5312**	-.2374
F	-.0804	.1632	-.2277	.1025
G	.0556	-.2221	.1336	-.2474
H	-.0858	-.0078	-.3369	.1415
I	.2527**	.0072	-.1412	.1356
L	.2195**	-.1770	.0327	-.2599
M	.1638*	-.0792	-.1532	.0020
N	.1652*	-.1593	.2603	-.1350
O	.1272	.0467	.0787	-.0177
Q1	.1624*	.0163	-.196	.0974
Q2	.0447	.1423	-.0022	-.1063
Q3	-.2012**	-.0823	.2068	.0181
Q4	.1215	-.0481	.2167	-.0357
Musek, 1990 (N = 253)			Kolmačič, 1990 (N = 45)	

poteze	spol	starost	izobrazba	inteligentnost
a	-.05	-.05	-.29	-.04
b	.10	-.05	.28	1.00
c	-.22	-.00	.07	.09
e	-.11	-.20	.05	.03
f	-.10	-.18	-.18	.02
g	.09	.06	-.23	-.13
h	-.10	-.06	.16	.07
i	.26	.16	.02	.08
l	.13	-.16	.06	.06
m	.09	-.05	.17	.11
n	.15	.03	-.17	.03
o	.16	-.11	-.25	-.04
q1	.11	-.18	.12	.09
q2	-.00	-.06	.16	.07
q3	-.15	.30	-.13	-.09
q4	.14	-.06	.01	-.01
numerus	431	375	133	431

Musek, 1991b

Rezultati tudi potrjujejo splošno ugotovitev, da s starostjo postajamo bolj introvertni in manj dominantni (starost negativno korelira z A, E, F, in H), zanimivo pa je, da ne potrjujejo druge ugotovitve, namreč da s starostjo upada tudi emocionalna labilnost. Po teh rezultatih sodeč je slutiti prej nasprotno, da znaki emocionalne labilnosti s starostjo rahlo celo naraščajo (pozitivne korelacije potez O in Q4, negativne

potez H in C). To je morda treba pripisati specifičnostim vzorca, ki je bil morda selekcioniran glede na emocionalno labilnost. Zajemal je osebe, ki so pristopile v skupine osebnostne rasti. Mogoče je, da so med starejšimi osebami v te skupine vstopali predvsem tisti, ki so imeli večje emocionalne probleme, medtem ko pri mladih ta faktor ni igral tolikšne vloge.

Morda so zanesljivejši podatki, bolj veljavni za širšo slovensko populacijo tisti iz tretje tabele, saj vključujejo večjo in bolj heterogeno populacijsko skupino. Vidimo, da so od spola odvisne predvsem poteze I, -C, O, N, -Q3, Q4, L, -E, -H, -F in B. Podatki se ujemajo s podatki drugih raziskav in kažejo, da je večina osebnostnih potez povezanih s spolom; po drugi strani vrednosti koeficientov jasno kažejo, da vpliv spola ni posebno izrazit. To se kaže celo pri tistih potezah, kjer bi resnično pričakovali višjo korelacijo, npr. pri premisji (občutljivost, mehka miselnost, femininost, I) in dominantnosti (E).

Podobno tudi korelacije s starostjo potrjujejo prejšnje ugotovitve. S starostjo naraščajo samokontrola (moč jaza, Q3), premisja (I) in konservativnost (-Q1), upadajo pa dominantnost (E), surgentnost (F), nezaupljivost (L) in občutja krivde (O).

Zanimive so korelacije osebnostnih lastnosti z izobrazbo. Čim višja je izobrazba, tem nižja je družabnost oziroma tem višja je shizotimnost (A). So se nedružabne, introvertirane, "sizične" osebe bolj pripravljene izobraževati? Ker je izobraževanje povezano z branjem, se zdi to verjetneje kot možnost, da izobrazba naredi človeka bolj introvertnega. Razumljivo je, da je pomembna korelacija med inteligentnostjo in izobrazbo, posebno še, ker faktor B meri kristalizirano inteligentnost, torej tisto komponentno inteligentnosti, ki je kar precej odvisna tudi od izkušenj, učenja in izobrazbe. Izobrazba tudi negativno korelira z moralno konformnostjo (moč nadjaza, G), živahnostjo (surgentnostjo, F) in občutkom krivde oziroma depresivnostjo (O). Vendar so vse te korelacije dokaj nizke in takorekoč ne pomenijo veliko. Primarne osebnostne lastnosti vsekakor niso pod izrazitejšim vplivom izobrazbe, vsaj ne v tolikšni meri, kot so pod vplivom spola in starosti.

Tabela 4
Korelacije izvornih potez s starostjo pri vzorcu odraslih oseb

	STAROST	STAR1234	STAR12
A	-.1337	-.1146	-.1548
B	-.1388	-.1055	-.0648
C	-.2238	-.2739*	-.2286
E	-.2612*	-.2808*	-.2120
F	-.0951	-.1131	-.1378
G	.0281	.0557	-.0094
H	-.1403	-.1808	-.2021
I	.0967	.0246	.0209
L	.0498	.0635	.1040
M	.0134	.017	.1251
N	.1559	.2271	.1358
O	.0979	.1750	.2136
Q1	-.0439	-.0219	-.0689
Q2	.0685	.0375	.1071
Q3	.0744	.0558	-.0550
Q4	.1906	.2449*	.2539*

V tabeli 4 so prikazane korelacije med izvornimi potezami in starostjo pri večjem vzorcu 95 odraslih oseb v starostnem razponu od 17 do 69 let. Prva kolona prikazuje normalne korelacije med obema spremenljivkama, druga in tretja kolona pa rezultate, pri katerih so bile osebe grupirane glede na starost v štiri skupine (do 25, od 26 do 35, od 36 do 45 in nad 45 let) in v dve skupini (do 35 in nad 35 let). Tako grupirani podatki nam omogočajo dodatne obdelave z multivariantnimi metodami, kot je npr. diskriminantna analiza.

S starostjo očitno upadajo dominantnost (E), moč jaza (C), narašča pa ergična napetost (frustriranost, Q4). To se ujema s podatki v raziskavi Kolmačičeve (Kolmačič, 1990; glej tabelo 3), kar pa je razumljivo, saj so njeni podatki tudi zajeti v teh rezultatih. Ponovno vidimo, da znaki emocionalne labilnosti s starostjo prej naraščajo kot upadajo, kar ni v skladu z drugimi podatki iz strokovne literature (o tem glej tudi Musek, 1989).

Podatke o vplivu starosti na osebnostne poteze nam nazorno posredujejo tudi primerjave skupin srednješolcev, študentov in odraslih med 25 in 40 letom starosti. Te podatke nam kažeta tabela 5 (srednje vrednosti za izvirne poteze pri treh skupinah) in ustrezni diagram na sliki 3.

Tabela 5.

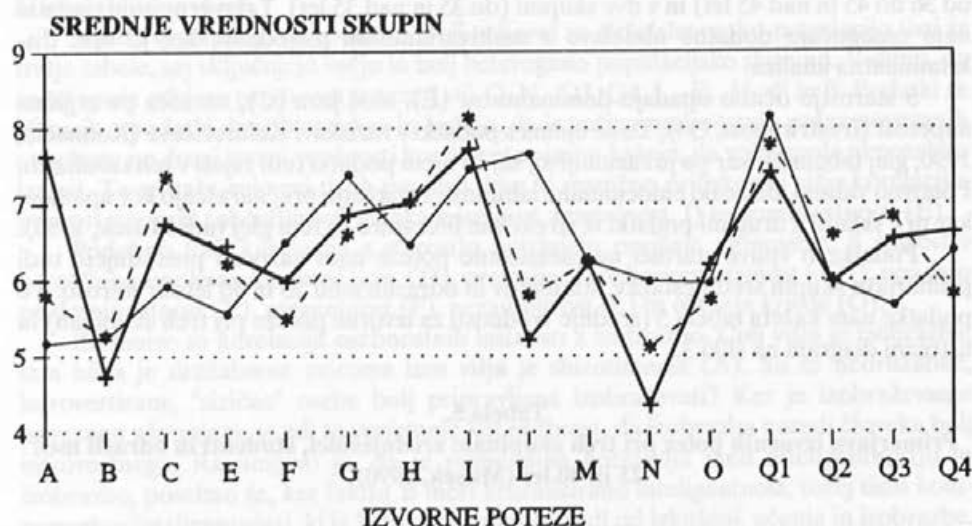
Primerjava izvornih potez pri treh skupinah: srednješolci, študenti in odrasli med 25 in 40 let (Musek, 1990).

	SREDNJI (N = 124)	ŠTUDENTI (N = 53)	ODRASLI (N = 95)
A	5.27	7.60	5.66
B	5.29	4.85	5.38
C	5.92	6.85	7.33
E	5.66	6.43	6.15
F	6.56	6.02	5.46
G	7.37	6.87	6.52
H	6.51	7.13	7.03
I	7.45	7.75	8.24
L	7.62	5.36	5.68
M	6.17	6.25	6.34
N	6.00	4.43	5.05
O	5.94	6.19	5.71
Q1	8.16	7.55	7.87
Q2	6.03	5.87	6.57
Q3	5.67	6.60	6.93
Q4	6.51	6.66	5.80

Rezultati seveda ne odražajo samo golih starostnih trendov, ampak so v prvi vrsti odraz življenjske situacije vseh treh skupin. Trend naraščanja s starostjo je opaziti pri potezah C, I in Q3 (pri teh je najbolj izrazit), upadanja pa pri potezah A, F, G, L, N in Q4. Zdaj se tudi pri naših raziskavah potrjujejo ugotovitve, da s starostjo narašča introvertnost in upada emocionalna labilnost (seveda gre le za trend, ki je daleč od stoodstotne zakonitosti). Zanimive so nekatere razlike med srednješolci in študenti: videti je, kot da pri študentih nekoliko raste ekstravertna, družabna usmerjenost (A in

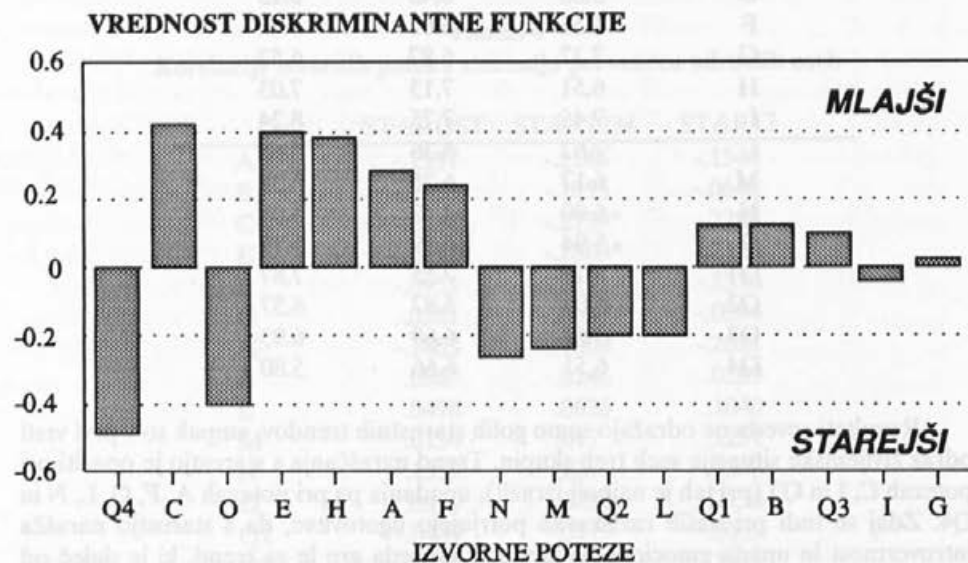
H), z izjemo surgentnosti (F), dvigne se moč jaza (C) in okrepi se podoba o sebi (Q3), zmanjša pa se moč nadjaza (G) in močno upade nezaupljivost (L).

PRIMERJAVA TREH STAROSTNIH SKUPIN

Slika 2. Razlike v osebnostnih potezah med starostnimi skupinami.

KORELACIJE IZVORNIH POTEZ Z DISKRIMINATIVNO FUNKCIJO STAROSTI

Slika 3. Korelacije izvornih potez z diskriminantno funkcijo starosti.

Pregledno, predvsem pa natančnejšo podobo povezave izvornih potez s starostjo dobimo s pomočjo diskriminantnih analiz. Slika 3 nam npr. prikazuje korelacije izvornih potez z diskriminantno funkcijo starosti, z drugimi besedami, kaže nam, koliko posamezne izvirne poteze diskriminirajo med dvema starostnima skupinama (do 35 in nad 35 let). Slika nam kaže tako velikost kot smer korelacije. Vidimo, da se oboje kar dobro ujema z vrednostjo korelacij med starostjo in izvornimi potezami.

Najbolj reprezentativni so podatki za 431 oseb (Musek, 1991b), zato si oglejmo rezultate diskriminantnih analiz pri tem vzorcu. Analize so bile opravljene za spol, starost (pet skupin v razponu med 14 in 60 leti) in izobrazbo (4 skupine od najnižje do najvišje izobrazbe).

Diskriminantna analiza osebnostnih potez glede na spol kaže, da se osebnostne poteze v celoti vzeto izredno signifikantno razlikujejo glede na spol. Kanonična korelacija med spolom in nizom osebnostnih potez je 0.433, kar je pri tolikšnem številu respondentov seveda skrajno pomembno, hi kvadrat test celotnega vpliva spola na osebnostne lastnosti pa je pomemben na nivoju stotisočinke verjetnosti! Enosmerne analize variance vpliva spola na posamezne poteze (tabela 6) kažejo, da spol pomembno vpliva na poteze I, C, O, N, Q3, Q4, L, E, Q1, H, F in B. Tak je približno tudi vrstni red korelacij posameznih potez z ekstrahirano diskriminantno funkcijo (tabela 7).

Čeprav včasih kar sramežljivo omenjamo osebnostne razlike med spoloma, nam vse pomembnejše osebnostne preskušnje zgovorno potrjujejo, da je spol morda najpomembnejši izvor medosebnih razlik. Seveda ostaja pri tem veliko vprašanje, ali so te razlike posledica genuinih bioloških razlik med spoloma, ali pa bolj posledica priučenih in internaliziranih vedenj in značilnosti spolne vloge, sheme ter identitete. Prav Cattellov vprašalnik nam lahko pomaga odgovoriti na to vprašanje, ker je za posamezne izvirne poteze dokaj dobro raziskano, v kolikšni meri so pogojene z genetskimi dejavniki in koliko z vplivi okolja. Med izvornimi potezami so prav vse seveda odvisne od obeh vrst dejavnikov, vendar so relativni deleži obeh izvorov variance različni. Med sorazmerno miljejsko odvisnimi so npr. poteze I, Q1, G, L in deloma tudi E, medtem ko so npr. H, A, Q4, C in zlasti B zelo močno odvisne od dednih faktorjev. Prav zelo je verjetno, da so osebnostne razlike med spoloma po eni strani oprte na biološko različnost; zdi se, da se ta vir razlik pokaže zlasti v večji emocionalnosti žensk (kar pa je lahko tudi glavni razlog, da se pri ženskah pojavljajo nekoliko višje vrednosti anksioznosti in nevroticizma); po drugi strani je enako verjetno, da k nekaterim drugim tipičnim značilnostim "ženskosti" prispevajo precej tudi izkušnje in vzgoja kot pomemben vir oblikovanja spolne vloge (to bi veljalo npr. posebno za razlike v "femininosti", torej mehki miselnosti in občutljivosti, v socialno altruistični naravnosti - G, v stališčih - Q1 in morda tudi za del razlik v dominantnosti - E). Posreden dokaz za to je npr. dejstvo, da kažejo ženske pri naših vzorcih bolj liberalna prepričanja, medtem ko so npr. v ZDA bolj konservativne. To je lahko posledica razlike med obema kulturama, dodatno pa morda še posebej posledica dejstva, da so naši vzorci relativno asimetrični glede na izobrazbo, intelektualni nivo in morda tudi socioekonomski status (nekoliko nad povprečjem naše populacije v celoti). Oboje pa seveda govori, da vsaj na razlike v potezi Q1 okolje bolj vpliva kot drugi faktorji.

Tabela 6. Vpliv spola na posamezne poteze: rezultati enosmernih analiz variance.

Poteze	Wilks' Lambda	F	Pomembnost
A	.99780	.9461	.3313
B	.99076	3.999	.0462
C	.95039	22.40	.0000
E	.98704	5.635	.0180
F	.99049	4.118	.0430
G	.99148	3.686	.0555
H	.98898	4.781	.0293
I	.93430	30.17	.0000
L	.98412	6.923	.0088
M	.99177	3.560	.0599
N	.97661	10.28	.0014
O	.97286	11.97	.0006
Q1	.98855	4.970	.0263
Q2	1.00000	.5603E-03	.9811
Q3	.97862	9.373	.0023
Q4	.98093	8.341	.0041

Tabela 7. Vrednosti diskriminantne funkcije spola glede na izvirne poteze.

Poteze	diskriminantna funkcija
I	.55265
C	-.47616
O	.34806
N	.32254
Q3	-.30805
Q4	.29060
L	.26474
E	-.23885
Q1	.22432
H	-.22002
G	.19319
M	.18984
A	-.09787
Q2	-.00238

Analize nam jasno kažejo tudi vpliv starosti na osebnostne poteze (tabeli 8 in 9). Oglejmo si najprej, kaj pokaže prva diskriminantna funkcija, ki je očitno premočrtna funkcija starosti. Centroidi skupin so pri tej funkciji namreč graduirani linearno s starostjo od najmlajše skupine do najstarejše (spodnji del tabele 9). To je pomembno, kajti na ta način lahko dokaj natančno ločimo tiste razlike med starostnimi skupinami, ki so posledica same starosti, od razlik, ki niso neposredne funkcije starosti. S "čisto"

starostjo v splošnem upadajo nezaupljivost (L), radikalizem (Q1), dominantnost (E), surgentnost (F), občutja krivde (O) in nagona napetost (Q4). Narašča pa zlasti čut za odgovornost in samokontrola (Q3), v manjši meri pa tudi postajamo bolj "mehko" naravnani (I). Ti podatki se dobro ujemajo z ugotovitvami v drugih raziskavah, od originalnih Cattellovih raziskav, tja do podatkov, ki so dobljeni z drugimi merskimi instrumenti. Bolj zgoščeno bi lahko dejali, da z leti postajamo bolj introvertni, tolerantni in stabilni ter manj ekspanzivni, agresivni in napeti.

Druga diskriminantna funkcija je zanimiva zato, ker ne diskriminira na osi čiste starosti (najmlajši - najstarejši), temveč ločuje predvsem skupino študentov od skupine najstarejših oseb. Prvi se od drugih razlikujejo predvsem po večji dominantnosti (E), surgentnosti (F) in emocionalni stabilnosti (C) ter manjši sofisticiranosti (N), občutljivosti (I) in napetosti (Q4).

Zanimivi sta tudi obe preostali diskriminantni funkciji. Tretja ločuje obe najstarejši skupini, z njo pa so najbolj nasičene poteze L, B, -H, -G in -N. Četrta funkcija pa ločuje najstarejšo skupino od vseh ostalih (najbolj od tretje skupine, oseb okoli tridesetega leta) in nasiča poteze -C, G, O in M. Pri najstarejših se, kot je videti (in pričakovati), jasno izrazijo višje vrednosti moči nadjaza, poveča pa se spet emocionalna labilnost.

Tabela 8. Enosmerne analize variance osebnostnih potez glede na starost.

Poteze	Wilks' Lambda	F	Pomembnost
A	.99388	.5697	.6848
B	.98023	1.866	.1158
C	.97330	2.537	.0398
E	.94692	5.186	.0004
F	.95915	3.940	.0038
G	.98645	1.271	.2809
H	.99051	.8866	.4720
I	.96862	2.997	.0187
L	.94815	5.059	.0006
M	.98765	1.156	.3298
N	.97042	2.820	.0250
O	.97287	2.579	.0371
Q1	.95152	4.713	.0010
Q2	.99062	.8763	.4782
Q3	.85272	15.98	.0000
Q4	.97355	2.513	.0414

Tabela 9. Vrednost diskriminantnih funkcij starosti pri osebnostnih potezah.

POTEZE	Diskriminantne funkcije			
	1	2	3	4
Q3	-.76098*	.26487	.04925	.21635
L	.39616*	-.12947	.36629	.25283
Q1	.39563*	-.22284	-.00517	-.25785
N	.01667	-.49800*	-.24635	-.08679
E	.35128	.42209*	-.17291	-.06680
F	.28122	.41377*	-.16285	-.07923
I	-.25352	-.31571*	.23413	.14527
Q4	.22332	-.30963*	.17300	.23431
A	.02562	.23126*	.04032	-.05959
H	.09792	.06269	-.34443*	-.04438
B	.13125	-.28347	.31796*	-.24634
Q2	.15766	-.00533	.21199*	-.00227
C	-.12301	.40196	.06715	-.54536*
G	-.13381	.01691	-.25717	.53268*
O	.25749	-.18566	.22802	.37688*
M	.16520	-.13036	.08941	.37305*

Skupinski centroidi

Skupine	FUNK 1	FUNK 2	FUNK 3	FUNK 4
1	.68441	-.17140	-.00438	.00812
2	.03659	.70489	-.00870	.07508
3	-.41171	-.04289	-.17180	-.16247
4	-.50137	-.15503	.45277	.03683
5	-.76885	-.41205	-.44971	.40611

Tudi izobrazba je povezana z osebnostnimi potezi, kar posredno dokazuje, da so le-te pomembno odvisne tudi od okolja (tabela 10 in 11). Pomembna je zlasti prva diskriminantna funkcija (tabela 11), ki je nekako "čista" funkcija izobrazbe. Kot smo že omenjali, so pri bolj izobraženih višje vrednosti inteligentnosti (B), socialne smelosti (H) in radikalizma oziroma liberalne usmerjenosti. To je tudi povsem razumljivo. Če inteligentnost ne bi bila povezana z izobrazbo, bi živeli v narobe svetu. Za manj izobražene je morda tudi razumljivo, da bodo v družbi pogostejše plašni in v zadregi (nižji H faktor). Znano je tudi, da liberalnost (Q1) korelira z intelektualnim nivojem in izobraženostjo. Pač pa je pri manj izobraženih opaziti višje vrednosti glede "tople", prijazne družabnosti (A), občutij krivde (O) in moči nadjaza (G). Ponovno se lahko vprašamo, kaj je pri teh zvezah vzrok in kaj posledica. So bolj izobraženi manj "afektni" zato, ker jih je izobrazba naredila bolj introvertne ali pa se "sizične", introvertne osebe bolj vneto izobražujejo. Reči moram, da se mi zdita obe razlagi razumni, čeprav bolj verjamem v drugo.

Večja moralna konformnost - torej močan nadjaz - in večja občutja krivde sodijo nekako po logiki skupaj in najbrž ni presenetljivo, da so nekoliko višji pri manj izobraženih osebah. Več izobrazbe nudi tudi več manevrskega prostora za svobodnejše

tolmačenje in izbiro moralnih načel, ni pa izključeno, da je pri nekaterih izobražencih tudi kar preveč moralne ohlapnosti.

Tabela 10. Rezultati enosmernih analiz variance osebnostnih potez glede na izobrazbo.

Poteze	Wilks' Lambda	F	Pomembnost
A	.89226	5.192	.0020
B	.92053	3.712	.0133
C	.99443	.2407	.8678
E	.98972	.4467	.7200
F	.95221	2.158	.0961
G	.93608	2.936	.0359
H	.96542	1.540	.2073
I	.98379	.7083	.5487
L	.99449	.2381	.8696
M	.94749	2.383	.0724
N	.96019	1.783	.1536
O	.93535	2.972	.0342
Q1	.96637	1.496	.2186
Q2	.96265	1.668	.1771
Q3	.97497	1.104	.3501
Q4	.99208	.3432	.7941

Tabela 11. Vrednost diskriminantnih funkcij izobrazbe pri osebnostnih potezah.

POTEZE	Diskriminantne funkcije		
	1	2	3
A	.45291*	.26005	.08454
B	-.39639*	-.02236	.12347
O	.35350*	-.08521	-.06142
G	.33149*	.21405	-.22391
H	-.24035*	-.11338	-.23124
Q3	.19594*	.19034	-.03882
C	-.09916*	-.03220	.04734
F	.21732	-.41464*	-.20646
Q2	-.19515	.36283*	-.13899
I	.00306	.35516*	-.04156
E	-.04967	.26267*	.04142
Q1	-.18322	-.05593	-.56357*
M	-.20160	.40175	.49318*
N	.24188	-.10639	.40092*
Q4	-.01681	-.18671	.25495*
L	-.08604	.05746	-.14597*

Skupinski centriodi

Skupine	FUNK 1	FUNK 2	FUNK 3
1	.61560	.03001	-.15558
2	-.06379	-.32835	.26831
3	-.35558	.93440	.25578
4	-1.54771	-.09200	-.26201

ZAKLJUČKI

Podatke obsežnih raziskovanj osebnostne strukture s pomočjo vprašalnika 16PF, ki so bila izvršena pri nas, lahko strnemo v nekaj ugotovitev.

1. Raziskovanja izvornih potez osebnosti so poleg rezultatov nekaterih drugih osebnostnih preskusov (zlasti Eysenckovega vprašalnika osebnosti, Freiburškega vprašalnika osebnosti, Osebnostno interesnega testa, Minnesotskega multifazičnega vprašalnika osebnosti in Kalifornijskega vprašalnika osebnosti) odkrila največ podatkov o osebnostni strukturi slovenske populacije in njenih subpopulacij.

2. Strukturne raziskave izvornih potez osebnosti, ki jih meri Cattellov 16PF, so bile izvedene večkrat in so pokazale v glavnem podobne rezultate. Navadno je bilo izločenih okrog pet faktorskih dimenzij, ki pojasnjujejo med 60 in 70 odstotki variance. Ti faktorji se v nekaterih pogledih ujemajo s psihološko vsebino sekundarnih osebnostnih faktorjev, pa tudi s temeljnimi dimenzijami osebnosti po Eysencku in t.i. "robustnimi" faktorji osebnosti. Razlike med posameznimi analizami je mogoče pripisati razlikam med vzorci preskušancev, medtem ko so razlike med našimi in tujimi rezultati tudi posledica kulturnih razlik.

3. Izvirne osebnostne poteze kažejo znatno odvisnost v odnosu do spola, do starosti in v nekaj manjši meri tudi do izobrazbe. Pač pa so praktično neodvisne od inteligentnosti. Razlike med spoloma, ki smo jih dobili v naših raziskavah, se zelo ujemajo s podobnimi razlikami, ki jih navajajo v literaturi drugod. Te razlike v glavnem kažejo na večjo emocionalnost, mehko miselnost, socialni konformizem in altruizem pri ženskah in na večjo dominantnost, agresivnost ter socialno hrabrost pri moških. Glede starosti je opaziti naraščanje odgovornosti in samokontrole ter upadanje ekstravertnosti, nezaupanja, občutij krivde in motivacijske napetosti z leti, medtem ko se glede izobrazbe pojavljajo razlike predvsem pri inteligentnosti, družabnosti, liberalnosti, moralni konformnosti in občutjih krivde.

LITERATURA

- Bezek, I. & Pogačnik, V. (1988). Pisna informacija.
 Burkelc, S. (1989). Stresna vrednost življenjskih odločitev v povezavi z različnimi osebnostnimi kategorijami. Diplomsko naloga. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
 Digman, J.M. & Inouye, J. (1986). Further specification of the five robust factors of personality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 116-123.
 Hrovat, I. & Vinkler, B. (1982). Mesto kontrole ojačenja v odnosu z osebnostnimi dimenzijami in vrednostno orientacijo. Diplomsko naloga. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
 John, O.P. (1990). The "big five" factor taxonomy: Dimensions of personality in the natural language and in questionnaires. In L.A. Pervin (Ed.). *Handbook of personality. Theory and research*. New York/London, The Guilford Press. 66-100.

- Kolmačič, L. (1990). Osebnostne poteze, vrednote in samopodoba skupine ljudi, ki uporabljajo tehniko intenziva razsvetljenja kot tehniko samouresničenja. Diplomski naloga. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Korošak, A. (1987). Razlike v osebnostnih lastnostih pri adolescentih glede na demografske in socioekonomske dejavnike. Diplomski naloga. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Lamovec, T. (1980). Eksperimentalni priročnik iz psihologije motivacije, emocij, osebnosti in učenja. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Musek, J. (1989). O osebnostnem profilu Slovencev. *Anthropos*, 1-2, 270-286.
- Musek, J. (1990). Neobjavljeno raziskovalno gradivo. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Musek, J. (1991). Ocenjevanje in presojanje osebnostnih lastnosti. II. del: implicitna teorija osebnosti. *Anthropos*, 6, 7-19.
- Musek, J. (1991). Neobjavljeno raziskovalno gradivo. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Pogačnik, V. (1986). 16PF - Priročnik. Kranj, interna publikacija.
- Potočnik, A. (1983). Kongruentnost Strelaujevega vprašalnika temperamenta z Eysenckovim osebnostnim vprašalnikom in Cattellovim vprašalnikom 16. osebnostnih faktorjev. Diplomski naloga. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Varga, S. (1985). Razlike v pojmovanju jaza ter v nekaterih osebnostnih potezah med skupino družbeno stigmatiziranih ter nestigmatiziranih mladostnikov. Diplomski naloga. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Zupančič, N. (1990). Osebnostne poteze kot podlaga za uspešno soočanje s kritičnimi situacijami. Diplomski naloga. Ljubljana, Filozofska fakulteta.

Priloga 1

Matrika korelacij med 16 izvornimi potezami (Musek, 1991)

poteze	a	b	c	e	f	g	h	i	l	m	n	o	q1	q2	q3	q4
a	1.00	-.04	.16	.14	.19	-.07	.25	.03	-.08	.02	-.20	.05	-.06	-.20	-.02	.04
b	-.04	1.00	.09	.03	.02	-.13	.07	.08	.06	.11	.03	-.04	.09	.07	-.09	-.01
c	.16	.09	1.00	.15	.13	-.14	.29	.04	-.26	.01	-.31	-.43	.05	-.11	.18	-.36
e	.14	.03	.15	1.00	.13	-.37	.28	-.12	-.06	.11	-.14	-.06	.17	.17	-.23	-.08
f	.19	.02	.13	.13	1.00	-.08	.33	-.13	.06	-.06	-.08	-.15	.13	-.38	-.02	-.11
g	-.07	-.13	-.14	-.37	-.08	1.00	-.16	.04	.09	-.12	.05	.11	-.22	-.16	.30	.04
h	.25	.07	.29	.28	.33	-.16	1.00	.07	-.07	.05	-.23	-.26	.16	-.08	.02	-.38
i	.03	.08	.04	-.12	-.13	.04	.07	1.00	-.09	.22	-.12	.02	.08	.08	.09	-.04
l	-.08	.06	-.26	-.06	.06	.09	-.07	-.09	1.00	-.05	.26	.11	.13	-.03	-.18	.18
m	.02	.11	.01	.11	-.06	-.12	.05	.22	-.05	1.00	.08	.06	.12	.17	-.16	.05
n	-.20	.03	-.31	-.14	-.08	.05	-.23	-.12	.26	.08	1.00	.13	-.03	-.01	-.13	.23
o	.05	-.04	-.43	-.06	-.15	.11	-.26	.02	.11	.06	.13	1.00	.01	.21	-.19	.46
q1	-.06	.09	.05	.17	.13	-.22	.16	.08	.13	.12	-.03	.01	1.00	.01	-.16	-.01
q2	-.20	.07	-.11	.17	-.38	-.16	-.08	.08	-.03	.17	-.01	.21	.01	1.00	-.24	.09
q3	-.02	-.09	.18	-.23	-.02	.30	.02	.09	-.18	-.16	-.13	-.19	-.16	-.24	1.00	-.29
q4	.04	-.01	-.36	-.08	-.11	.04	-.38	-.04	.18	.05	.23	.46	-.01	.09	-.29	1.00